

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Kotilainen, Sofia

Title: Monikerroksisten muistelu- ja tallennusprosessien vaikutus muistitiedon tulkintaan etnografisessa historiantutkimuksessa

Year: 2014

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittaja & Ethnos ry, 2014.

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Kotilainen, S. (2014). Monikerroksisten muistelu- ja tallennusprosessien vaikutus muistitiedon tulkintaan etnografisessa historiantutkimuksessa. In P. Hämeenaho, & E. Koskinen-Koivisto (Eds.), *Moniulotteinen etnografia* (pp. 153-181). Ethnos ry. Ethnos toimitte, 17.

MONIKERROKSISTEN MUISTELU- JA TALLENNUSPROSESSIEIN VAIKUTUS MUISTITIEDON TULKINTAAN ETNOGRAFISESSA HISTORIAN TUTKIMUKSESSA

Sofia Kotilainen

Tarkastelen artikkelissani, millaisia haasteita historioitsija koh-
taa tehdessään tutkimusta arkistoihin tallennettua etnografista
muistitietoa lähteenä käyttäen. Tämä muistitieto on voitu ke-
rätä ja tallentaa eri arkistoihin jo aiempina vuosikymmeninä ja
-satoina, mutta se poikkeaa kuitenkin luonteeltaan historian-
tutkimuksen perinteisesti käyttämistä asiakirjalähteistä siten,
että varsinkin varhaisemmalla ajalla muistitieto on usein ke-
rätty haastattelujen avulla ja kerääjä on sitten muuntanut sen
kirjalliseen muotoon kirjoittamalla sen muistiin omin sanoin,
äänittämättä tai muuten tallentamatta haastattelutilannetta ko-
konaisuudessaan. Näiden lähteiden tuottamiseen ovat osallis-
tuneet aktiivisesti paitsi muistelijat, myös tiedon kerääjät, ja ne
ovat usein jo syntytapansa vuoksi ajallisesti monikerroksisem-
pia kuin välittömästi jonkin tapahtuman yhteydessä laaditut
asiakirjalähteet (esimerkiksi pöytäkirjat tai sopimusasiakirjat).
Tämä lähteiden erityinen synty tapa on tarpeen ottaa huomioon
myös arvioitaessa ja tulkittaessa lähteiden sisältämää tietoa.

Analysoin tässä artikkelissa tarkempana etnografisena ai-
neisto esimerkkinä keskisuomalaista kirkollista ja seurakunnal-
lista kansanelämää koskevaa paikallista muistitietoaineistoa.
Sittenmin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunous-

arkistoon tallennettu kirkollisen kansanperinteen yleiskyselyn kyselyaineisto on kerätty 1970-luvulla kolmesta maaseudun seurakunnasta, Kannonkoskelta, Kinnulasta ja Kivijärveltä.¹ Alun perin kirkollisen kansanperinteen keruut tehtiin Helsingin yliopiston kirkkohistorian laitoksen toimesta (Murtorinne 1986). Olen käyttänyt tätä etnografista aineistoa tutkimuksissani jo aiemmin ja tutkinut lisäksi muun muassa Suomen sodan paikallista historiaa kansanrunousarkiston muistitietoa lähteenä käyttäen (ks. Kotilainen 2008; Kotilainen 2010a ja Kotilainen 2010b). Jo tuolloin muistitietoaineisto herätti tutkimuksen edetessä yhä uusia kysymyksiä siitä, miten keräystapa mahdollisesti vaikutti sen sisältöön ja välittymiseen myöhemmän ajan tutkijoille.

Ennen muuta pohdin artikkelissani yleisemmin metodologiselta kannalta, millaista on pääasiassa etnografista aineistoa tai tutkimusmenetelmää hyödyntävä historiantutkimus, joka eroaa jossain määrin perinteisestä arkistolähteiden tai haastattelujen tutkimuksesta, ja millainen on sen kirjoittamisen ja tulkinnan prosessi. Pohdin, mikä on tutkijan osuus ja vastuu tulkittaessa etnografisissa lähteissä ilmeneviä ajattelutapoja. Muistitietoaineiston analyttinen lähiluku johtaa kysymään, kuka aineistoa keräsi, miten, milloin ja miksi, ja mitkä asiat vaikuttivat keräämiseen sen taustalla. Millaisia ongelmia tai haasteita tähän aineiston syntytapaan mahdollisesti liittyy etnografisen historiantutkimuksen näkökulmasta ja miten ne voi ratkaista? Mitä etua etnografisesta aineistonkeruusta on historiantutkimukselle?

Etnografinen historiantutkimus ja muistitietoaineistot

Etnografialla voidaan tarkoittaa jonkin kulttuurin tai yhteisön parissa tehtyä kenttätutkimusta ja erilaisten havaintojen tai haastattelujen avulla koottua tietoa sen perinteistä, toiminta- ja ajattelutavoista. Etnografialle tyypillinen piirre on ollut pyrkimys kokonaisvaltaisuuteen eli siihen, että yhdessä tutkimusraportissa kuvataan koko tutkimuksen kohteena oleva kulttuuri, ryhmä tai yhteisö mahdollisimman laajasti. Esimerkiksi antropologit, samoin kuin kansatieteilijät, ovat menneinä vuosikymmeninä tehneet etnografista tutkimusta eläen jonkin aikaa osana tutkimaansa yhteisöä ja sen jäsenten elinympäristöä sekä tulkiten samalla sen (vierasta) kulttuuria oman kokemusmaailmansa ja tietämyksensä kautta. Sittemmin vastaavanlaisia kokonaisvaltaisia etnografisia tutkimuksia on tehty myös lähempänä sitä yhteisöä ja yhteiskuntaa, jossa tutkija itse elää. (Dyck 2000, 34–35; Erikson 2004, 43–62; Huttunen 2010, 39–40; Ruotsala 2005, 45–46.)

Kenttätöön lisäksi etnografista tutkimusta on mahdollista tehdä asiakirjoja ja muita arkistoihin tallennettuja lähteitä analysoiden (ks. myös Kaivola-Bregenhøj 2003). Mutta miten historiantutkija tulkitsee menneeseen aikaan sijoittuvaa tutkimuskohdettaan siinä tapauksessa, että käyttää lähteenä arkistojen muistitietoa, jonka kerääjä on jo tulkinnut kertaalleen muuttaessaan sen puhutusta kielestä kirjoitetuksi ja suodattaessaan kuulemansa muistiinpanoiksi? Missä määrin aineisto edustaa kertojan alkuperäistä kerrontaa tai ajattelua, ja missä määrin siihen on suodattunut kerääjän ajattelua? Etnologisessa tutkimuksessa etnografista perinteenkeruuprosessia on usein tulkittu neuvotteluna ja dialogina kertojan ja kerääjän välillä, jolloin

tiedon kerääjä tai sitä tutkiva aikalainen voi osallistua oman aikansa ilmiöistä kertovien aineistojen luomiseen (esim. Kurki 2002, 29–36, 84–85; Mikkola 2009, 53–56). Vaikka tutkimuskenttä sijoittuu menneisyyteen, myös aineistojen keruuhetkellä on merkittävä vaikutus kyseisestä kentästä kertovan aineiston syntyyn. Etnografisessa historiantutkimuksessa pohditaan vastaavalla tavalla arkistolähteiden moniäänisyyttä, muistitietoaineiston muodostamisen problematiikkaa ja menneisyyttä koskevien kertomusten tulkintaa. Siinä missä etnologisessa tutkimuksessa menneisyyttä tarkastellaan usein nykypäivän näkökulmasta, jolloin lähdetään liikkeelle nykyisyydestä ja selitetään ajankohtaisten kulttuuri-ilmiöiden taustaa, historiantutkimuksessa tutkimuskohteena on ensisijaisesti mennyt aika.

Etnografinen historiantutkimus tarkoittaa tässä artikkelissa tutkimusta, jossa joko käytetään lähteenä jo aiemmin muussa yhteydessä etnografisesti kerättyä aineistoa, tai sitten tutkimusprosessi on toteutettu etnografisesti eli tutkija on osallistunut itse myös esimerkiksi haastattelujen tekemiseen. Molemmat ulottuvuudet voivat lisäksi toteutua samassa tutkimuksessa. Etnografisessa historiantutkimuksessa kenttä sijaitsee aina menneisyydessä ja esimerkiksi kirkollisen kansanperinteen kyselyaineisto on kerätty mennessä ajassa, kun sitä tutkitaan 2000-luvulta käsin. Kerääjä on yleensä eri henkilö kuin aineiston myöhempi analysoija. Aiemman haastatteluprosessin tuloksena ovat ainoastaan kerääjän laatimat ja arkistoon tallentamat haastatteluäänitteet, muistiinpanot ja keruukertomus. Käyttämässäni esimerkkituotteissa haastateltuja ei voi haastatella enää uudelleen, koska he olivat haastatteluhetkellä jo niin iäkkäitä, etteivät eläneet enää 2000-luvun alkuvuosikymmeninä.

Etnografinen historiantutkimus sijoittuu menetelmällisesti lähelle mikrohistorian, suullisen historian ja muistitiedon tutkimusta, samoin kuin haastatteluja lähteenään käyttävää historiantutkimusta (ks. Connerton 1989; Fentress & Wickham 1992; Ginzburg 1992[1986]; Halbwachs 1980; Portelli 2006; Ruusuvuori & Tiittula 2005). Näiden kaikkien avulla voidaan analysoida mikrotasolla ja yksityiskohtaisesti yhteisöllisiä merkitysrakenteita ja kulttuuriin sisältyviä symbolisia käytäntöjä, joiden asettamien ehtojen rajoissa yhteisön jäsenet toimivat. Etnografiselle historiantutkimukselle on ominaista, että voidakseen havainnoida mahdollisimman monipuolisesti tutkimuksensa kohdetta tutkija täydentää muiden (arkisto)lähteiden antamia tietoja käyttämällä lähteenä myös muistitietoa² tai muistelmia ja omaelämäkertoja.

Muistitietolähteiden avulla on mahdollista tuoda tarkasteluun useampia erilaisia (myös epävirallisia tai kansanomaisia) näkökulmia, joita ei välttämättä kirjattu näkyviin virallisuonteisempiin lähteisiin. Muistitietoa tulkittaessa on tärkeintä havainnoida sitä, miten asioista kerrotaan. Varman tiedon saavuttamisen sijasta historiantutkimuksen tavoitteena on tutkimuksen kannalta hedelmällinen tieto. Tutkija voi päätellä monia seikkoja siitä, miksi kertoja muistaa juuri tiettyjä asioita ja tietyllä tavalla. (Kalela 2006, 75–76.) Samalla muistitiedon ja myös kertojien käyttämän kielen yksityiskohtainen tarkastelu luo mahdollisuuksia havaita arjen ilmiöissä eroja ja yhteneväisyyksiä sekä uudenlaisia tulkintoja siellä, missä niitä ei muuten ehkä havaittaisi esimerkiksi viranomaisten tuottamien lähteiden perusteella, ja tehdä eri kulttuurien välisiä vertailuja juuri näiden pienten, mutta usein merkittävien tekijöiden osalta.

Historiantutkijan tutkimustehtävää rajaavat kolme pääpremissiä ovat tutkimuskohteen valinta, näkökulman valinta (missä asiayhteydessä tutkija tarkastelee tutkimuksensa kohdetta) ja näkökulman merkittävyys eli tutkijan esioletus siitä, miksi hänen on tärkeää tarkastella kohdettaan juuri tässä asiayhteydessä (Kalela 2000, 76). Nämä samat tutkimuksen peruslähtökohdat ohjaavat osaltaan myös lähteiden analysointia. Historioitsija ei voi kuitenkaan enää etnografista arkistoon tallennettua muistitietoaineistoa lähteenä käyttäessään valita näkökulmaa yksin, koska joku toinen on hänen puolestaan tehnyt sen valinnan, mistä näkökulmasta asiaa on tarkasteltu tietoa kerättyä. Eli näkökulma on jo osittain valmiiksi rajattu. Ensinnäkin muistelijä ja hänen muistonsa, toiseksi muistitietoaineiston kerääjä(t) ja keruun laatija(t), ja kolmanneksi aineistoa analysoiva(t) tutkija(t) tuottavat jokainen oman kerroksensa muistitiedon prosessoimiseen. Eri aikakausien kerrostumien huomioiminen sekä niiden välisten erojen ja vaikutussuhteiden analysointi on sen vuoksi eräänlaista ”muistojen arkeologiaa”.

Historiantutkimuksessa tyypillisesti käytettävän lähteen eli jonkin arkistoihin tallennetun asiakirjan on tuottanut henkilö, joka on laatinut sen tai toiminut kirjurina asiakirjaa laadittaessa. Hän on kuitenkin ollut aktiivinen toimija tapahtumassa, jonka tuloksena asiakirja on syntynyt. Muistitietoaineistojen syntyminen taas edellyttää useimmiten kerääjän ja muistelijan toimivan yhteistyössä aineiston tuottamiseksi. Tallentajan osuudella on keskeinen merkitys siinä, miten puhuttu muistitieto muuttuu kirjalliseksi muistitietoaineistoksi. Toisaalta muistitieto ja asiakirja-aineisto täydentävät saman tutkimuksen lähteenä paljonkin toisiaan, vaikka niiden syntyvän välillä on merkittäviä eroja.

Miten historiantutkija sitten voi päästä selville kerääjien tai kertojien käsityksistä ja saada selville heidän motiivinsa? Suurin osa muistitiedosta on enemmän tai vähemmän kerääjän tulkinnan läpi kulkeutunutta ja välittyntä tietoa. Miten näiden kerrosten alta voi erottaa, mikä on haastateltavan kertomaa ja mikä taas haastattelijan tulkintaa siitä? Voiko näitä kerrostmia ylipäänsä erottaa toisistaan tarkkarajaisesti, ja onko se edes tarpeen?

Muistitietoaineistot ovat ensisijaisesti kerääjien tekstiksi muuttamaa tietoa. Ne ovat kuitenkin moniäänisiä siten, että ne perustuvat suulliseen puheeseen ja kerääjän tekemiin havaintoihin, jotka on muunnettu tutkijoiden käsitteistöksi ja tutkimuksen tarpeita varten informatiiviseksi tekstiksi. Vaikka äänessä ovat ensisijaisesti informantit, aineisto on tuotettu yhteistyössä, eli kertoja on antanut aiheen, ja kerääjä sitten enemmän tai vähemmän muokannut tätä teemaa tallentaessaan tiedot arkistoon. Lisäksi kerronta on sidoksissa oman ajan-kohtansa kulttuuriin ja kokemusmaailmaan. Toisaalta muistelijä on päättänyt, mistä haluaa ja voi kertoa. Korkea ikä on vaikuttanut tähän, samoin myös se, että kertoja oli yleensä eri sukupolven edustaja kuin kerääjä, joka ei ole voinut mitenkään täysin tavoittaa alkuperäisiä tapahtumia, vaan on tallentanut tiedot kertojan kertomuksen varassa. Toisaalta hänellä on saatanut vaikkapa tutkimuskirjallisuuden perusteella olla laajempi kokonaiskuva historian tapahtumista, jota taas haastateltavalla ei välttämättä ole ollut.

Muistitietoaineisto muodostaa aina tietyn aikakauden ja sukupolven näkökulman perinteeseen (sukupolvinäkökulmasta yleensä ks. Mannheim 1959[1952] ja sukupolvien näkökul-

mien eroista esimerkiksi Suomen sodan paikallisten muistojen yhteydessä tarkemmin ks. Kotilainen 2009). Muistelijat ja kerääjät puhuvat jo tästä syystä hieman eri kieltä, koska heidän kokemusmaailmansa on erilainen. Tämä tulee havainnollisesti esille esimerkkiaineistossani vaikkapa siinä, miten kerääjät tarkensivat joidenkin käsitteiden ja ilmiöiden nimityksiä, ja miten vastaajat määrittelivät ne. Keruuvihossa on käytetty tiettyjä käsitteitä, mutta vastaajilla on saattanut olla maantieteellisen ja murrealueen perusteella jokin toinen, hänelle oikea nimitys samalle käsitteelle. Esimerkiksi eräs kannonkoskelainen haastateltava mainitsi, että kinkerien sijasta entisaikaan käytettiin nimitystä lukuset (SKSÄ KKA 1. Kannonkoski 2N). Aineisto on kaiken kaikkiaan hyvin monikerroksista: ajallisesti, kertojien, näkökulmien ja merkityksenantojen osalta. Muistitieto on kulkenut monien henkilöiden välityksellä 1800–1900-luvun vaihteesta 2000-luvulle, ja ajan kuluminen on vaikuttanut myös sen säilyvyyteen ja muuntumiseen. Kun muistitieto on suullisessa muodossa kiertänyt kertojalta toiselle ja muuntunut myös alkuperäisen muistelijan elämäkokemuksen karttumisen myötä, vasta sen tallentaminen keruun yhteydessä on lukinnut sen kirjalliseen muotoon, jolloin siitä on jäänyt ”jälki” tutkimusta varten.

Ajallisen etäisyyden vuoksi tutkijan tulisikin erityisesti pohtia, miten tutkimuksen kohteena olevat ihmiset käsittivät ja ilmaisivat omaa todellisuuttaan, ja miten tämä tapa poikkesi myöhempien sukupolvien tavasta käsittää samat asiat (Kalela 2000, 106). Keruuhetken ja tutkimuksen tekemishetken välillä on tärkeää huomioida ja kyseenalaistaa lyhytkin etäisyys. Etnografisen historiantutkimuksen tuloksiin vaikuttaa siis mitä

suurimmassa määrin se, kuinka muistitietoaineiston keruu on toteutettu. Siksi kyseisiä aineistoja lähteenään käyttävän on tärkeää perehtyä tarkemmin siihen, millaiset taustatekijät ja olosuhteet vaikuttivat keräämiseen.

Kirkollisen kansanperinteen keruuprosessi

Ensimmäinen Helsingin yliopiston kirkkohistorian laitoksen kirkollisen kansanperinteen kyselyvihko julkaistiin vuonna 1968. Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely keskittyi kahteen suureen kysymykseen. Ensinnäkin tavoitteena oli saada tietoa siitä, millaisen muutoksen meneillään ollut laaja yhteiskunnallis-taloudellinen murros oli aiheuttanut vanhoihin kirkollisiin kansantapoihin, joita oli noudatettu vielä viitisenkymmentä vuotta aiemmin. Toisen tärkeän tarkastelukohteen muodostivat herätysliikkeiden levinneisyys ja niiden toimintamuodot. (Murtorinne 1986, 1–2.)

Keruuohjeissa kehoitettiin haastattelemaan ensisijaisesti iäkkäitä henkilöitä, jotka voivat kertoa 1900-luvun ensimmäisen neljänneksen tai sitä varhaisemman ajan tapahtumista. Haastattelviksi tuli valita sekä kirkon toimintaan aktiivisesti osallistuneita että siihen arvostelevasti suhtautuneita. Haastattelijan tuli perehtyä kyselykaavakkeeseen (joka sisälsi kaikkiaan 316 kysymystä) huolellisesti jo ennen haastattelutilannetta. Tarkoitus ei kuitenkaan ollut, että haastattelun aikana saataisiin vastaus kaikkiin näihin kysymyksiin, vaan oli parempi keskittyä niihin, joista vastaajalla vaikutti olevan tietoa. Ohjeissa todettiinkin: ”Vastaus on sitä arvokkaampi, mitä yksityiskohtaisempi sen sisältämä kuvaus on.” Taitavaa kertojaa oli syytä haastatella useampina päivinä. (Murtorinne 1986, 2.)

Haastattelumuistiinpanojen laatimisesta annettiin myös yksityiskohtaisia ohjeita. Kerronta tuli kirjoittaa tarkasti muistiin, mieluiten haastateltavan omia sanoja käyttäen. Vastaukset oli syytä kirjoittaa puhtaaksi mahdollisimman pian haastattelun jälkeen. Puhtaaksikirjoitusta varten kirkkohistorian laitos lähetti vastaajalle omat vastauskaavakkeensa, joihin oli varattu tilaa myös laitoksen omia merkintöjä varten. Lisäksi jokaiselta haastateltavalta kysyttiin esimerkiksi ikään, omaan ja/tai puolison ammattiin tai asemaan, koulutustaustaan, asuinpaikkaan ja uskonnolliseen vakaumukseen liittyviä henkilötietoja. (Murtorinne 1986, 2–3.) Kysely oli siis alusta asti suunniteltu huolellisesti ja sen avulla pyrittiin keräämään keskenään hyvin vertailukelpoista aineistoa eri puolelta Suomea.

Kirkollisen kansanperinteen kerääjät toimivat ”kenttä-tutkijoina”, kun he toteuttivat perinteen keruun käytännössä. Esimerkkipaikallisyhteisöissä toimineet kerääjät Esa Tuomaala ja Kristiina Hakkarainen työskentelivät heille tutuissa pitäjissä. Niinpä haastatteluihin valmistautumisessa ja kertojien valinnassa oli mahdollista hyödyntää paikallistuntemusta. Tutkimiani seurakuntia koskevien, 1970-luvulla laadittujen keruukertomusten perusteella voi havaita, mitkä tekijät olivat keskeisiä haastatteluihin valmistautumisessa ja kertojien valinnassa.

Perholaissyntyinen Esa Tuomaala toimi Kivijärven kirkkoherrana vuosina 1969–1985. Hän oli tunnettu vanhoillislestadiolaisten saarnaajana ympäri Suomea. Tuomaala toimi myös monien lehtien avustajana kirjoittaen muun muassa Keski-suomalaiseen, Päivämieheen ja Siionin lähetyslehteen. Lisäksi hän kirjoitti pohjoisessa Keski-Suomessa Karstulassa ja sen

naapurikunnissa ilmestyneeseen paikallislehti Viiden Kunnan Sanomiin pakinoita nimimerkillä ”Arkki-Vaari”. Tuomaalan harrastuksena oli kirjoittamisen lisäksi historiantutkimus, jota hän opiskeli kirkkoherran viran ohessa Jyväskylän yliopistossa. Vuonna 1980 ilmestyi hänen Perhon seurakunnan vaiheista kokoamansa historiateos. Tuomaala tutki innokkaasti myös Kivijärven seurakunnan historiaa ja oli 1986 ilmestyneen Kivijärven kirjan eli pitäjänkirjan historiatoimikunnan jäsen. (Tuomaala S. 1986, 329.)

Haastattelujen tekemistä edelsi ensinnäkin huolellinen valmistautuminen:

Tämän kirjoittajan tavoitteena oli saada sekä Kivijärven että siitä osaksi muodostetun Kannonkosken perinnekeruut hoidetuksi. Kannonkosken haastattelulle oli suurta apua siitä kokemuksesta ja niistä ennakkotiedoista, mitä haastattelijat on saanut Kivijärven perinnettä kerätessään, joka suurimmaksi osaksi tuli kerätyksi ennen. (Esa Tuomaalan keruukertomus 1975.)

Tuomaala painotti kertomuksessaan, miten tärkeää oli tutustua myös naapuriseurakunnan perinteeseen siinä tapauksessa, että molemmilla oli yhteinen historia ja toinen seurakunta oli itsenäistynyt toisen yhteydestä 1900-luvun aikana. Esimerkiksi papistosta ja kirkkomatkoista naapuripitäjien väestöllä oli hyvin usein samanlaisia kokemuksia, joiden vertaaminen keskenään mahdollistaa monipuolisemman käsityksen saamisen tutkimuskohteen kulttuurista (Esa Tuomaalan keruukertomus 1975).

Tuomaala kuvasi kannonkoskelaisten kertojien valintaa suhteellisen vaivattomaksi prosessiksi:

Kertojien löytäminen ei naapuripitäjässä Kivijärvellä jo vuosia asuneelle papille ollut vaikea asia. Tärkeimmät vihjeet tässä kohden antoi

maanviljelijä NN, joka kykeni, paitsi antamaan kertojien nimiä, myös ennakkokuvaa siitä, mitä haastateltavalta voi odottaa. Lisävihjeitä saatiin kertojilta itseltään. Kertojia valittiin tietoisesti sekä vanhan Viitasaaren, että vanhan Kivijärven alueelta sellaisessa suhteessa, että siinä ei liene juuri suuresti korjaamista. Valinta onnistui sikäli, että turhaa kulkemista ei juuri tapahtunut, vaikka toisten kertojien anti eri syistä jäi verrattain vähäiseksi. (Esa Tuomaalan keruukertomus 1975.)

Keruukertomuksessa painottuu työekonomia ja ennakkotietojen hankinta tutuilta seurakuntalaisilta, jotta työhön varatun ajan voisi käyttää tehokkaasti haastatteluihin. Tästä huolimatta kertojat valikoituivat maantieteellisessä mielessä tasaisesti niin, että kertojina oli eri kyläkuntien ihmisiä. Hakkarainen puolestaan kertoo joutuneensa 1974 tekemään turhiakin matkoja etsiessään haastateltavia ja sopiessaan haastatteluista, koska useille vanhuksille ei ollut vielä tuolloin puhelinta (Kristiina Hakkaraisen keruukertomus 1974). Tuomaalan haastattelemista kertojista enemmistö kuului jonkin herätysliikkeen piiriin, ja puolet saman herätysliikkeen piiriin kuin kerääjä itse ja hänen paikallinen neuvonantajansa. Tämä antaa aineistolle ehkä uskonnollisemman sävyn kuin jos haastateltavat olisi valittu tasaisesti kaikkien seurakuntalaisten joukosta. Samalla se myös kaventaa hieman tarkastelunäkökulmaa. Keruukertomuksessa ei kuitenkaan perustella tarkemmin sitä, miksi valinnat tehtiin näin. Tavoitteena oli varmasti nimenomaan herätysliikkeisiin kuuluneiden henkilöiden haastattelu riittävän runsaassa määrin, jotta liikkeisiin liittyvät erityispiirteet tulisivat aineistossa esille, olihan tämä myös keruun päätavoitteita.

Paikallistuntemuksesta oli monin tavoin etua keruun toteuttamisessa, samoin kuin siitä, että haastattelija asui samassa pitäjässä kuin haastateltavat. Joissakin ammateissa paikallisen väestön oppi tuntemaan erityisen hyvin. Erityisesti kirk-

koherrat olivat virkansa vuoksi tässä suhteessa erinomaisessa asemassa, sillä he tunsivat hyvin seurakuntalaisensa pienissä maaseutupitäjissä. Tämän havaitsi myös Kinnulassa perinnettä kerännyt Hakkarainen:

Aloitin työni vasta heinäkuun lopulla, mutta sitä ennen tein jo tutkimuksia kauan aikaa sopiviksi vastaajiksi suositelluista henkilöistä. Kirkkoherra ja hänen vaimonsa olivat suurena apuna siinä. Myös isäni, joka on metsäteknikko ja joutuu liikkumaan paljon ympäri pitäjää, tunti vanhoja ihmisiä ja tiesi usein, onko tämä vielä niin hyvässä kunnossa, että pystyy vastaamaan ja juttelemaan. (Kristiina Hakkaraisen keruukertomus 1974.)

Tuomaala puolestaan totesi, kuinka haastateltavien löytäminen on ollut hänelle varsin mutkatonta:

Kyselijöiden löytäminen on ollut haastattelijalle helppoa. Henkilökoh-
taisen tuntemuksen perusteella ja pitkän ajan kuluessa saatujen viit-
teiden perusteella, vanhojen kerhossa ja muissa yhteyksissä opittuani
tuntemaan henkilökohtaisesti suurimman osan paikkakunnan van-
hoista ihmisistä on tie heidän luokseen löytynyt helposti. – – Toisaalta
pitkä 5–6 vuoden viipymiseni paikkakunnalla on suonut minulle mo-
nia etuja. Kertojia on useassa tapauksessa vapauttanut se tuttuus, mikä
heillä muissa yhteyksissä on syntynyt seurakunnan ainoaan pappiin.
Joskus joissakin aroissa asioissa virka on voinut vaikeuttaakin kyselyä.
(Esa Tuomaalan keruukertomus 1975.)

Tuomaala siis arvioi itsekin kriittisesti ”kotikentällä” tehdyn keruun vaikutusta sen tuloksiin (ks. myös Dyck 2000). Tästä lähestymistavasta on etua myös myöhemmin aineistoa käyttä-
välle tutkijalle.

Keruuohjeista seurasi, että keräys kohdistettiin iäkkäisiin informantteihin. Vastaajien sukupuolijakauma sitä vastoin oli suhteellisen tasainen. Enemmistö heistä oli 1800-luvulla synty-
neitä, keruuhetkellä he olivat yhtä lukuun ottamatta yli 60-vuo-
tiaita ja joukossa oli muutamia yhdeksissäkymmenissä olleita
(SKSÄ KKA1. Kannonkoski, Kinnula ja Kivijärvi).

Kinnulassa on suhteellisen paljon vanhuksia ja yli kahdeksankymmenen vuoden ikäisiä ihmisiä on toistakymmentä. Halusin mielelläni jututtaa heitä, sillä he ovat käyneet Kivijärvellä rippikoulun ja kirkkomatkoilla-kin ja he tajusivat hyvin, kuinka suuri merkitys on oman seurakunnan perustamisella. (Kristiina Hakkaraisen keruukertomus 1974).

Hakkarainen viittaa tässä siihen kaukaisemman kyläkunnan ja kappeliseurakunnan näkökulmaan, joka kinnulalaisilla muistelijoilla oli paikalliseen seurakunnalliseen historiaan. Heidän kertomassaan muistitiedossakin korostuu kirkonkyläkeskeisyys. Toisaalta syrjäkulmilla oli oma erityinen kulttuurinsa, joka oli osittain pitkien välimatkojen sanelema. Tämä käy ilmi myös Kannonkosken alueen muistitiedosta (Kinnulan seurakunta ja kunta itsenäistyivät 1910-luvulla ja Kannonkosken 1930-luvulla, aiemmin molemmat alueet olivat osa Kivijärven seurakuntaa ja pitäjää). Esimerkiksi Kinnulassa haastattelut olivat henkilöitä, joiden nuoruudessa seurakuntakysymys oli ajankohtaistunut. Väestö pyrki tuolloin saamaan oman itsenäisen seurakunnan, jotta muun muassa kirkkomatkat olisivat lyhentyneet huomattavasti aiempaan verrattuna.

Tutkimistani seurakunnista koottu kirkollisen kansanperinteen aineisto sisältää useita haastattelijoiden pieniä huomautuksia, tarkennuksia ja korjauksia informantin kertomuksen lomassa. Ne ovat tarpeellisia, jotta kaikki muistikerrontaa koskeva taustainformaatio välittyy aineistoa myöhemmin tutkivalle. Tuomaala toteaa muistiinpanoissaan esimerkiksi: ”ajatus saattaa olla haastattelijan syöttämä, haast. huom.” (SKSÄ, KKA1, Kivijärvi 9N). Hän pyrki siis erottamaan myöhemmän lukijan näkyville hyvin tarkasti sellaiset kohdat, joissa oli saattanut omilla kysymyksillään vaikuttaa haastattelun kulkuun ja merkitsi muutenkin näkyviin huomaamiaan epäjohdonmukaisuuksia siinä,

jos haastateltava muisti jonkin asian ensin toisin ja myöhemmin aivan toisin. Joskus hän esitti kysymyksiä sillä tavalla ovelasti, että vaikka tiesi jo muun muistitiedon perusteella vastauksen, niin kysyi asiaa kuin se olisi hänelle täysin vieras, tai arveli asian olevan päinvastoin kuin se todellisuudessa oli, jotta sai haastattelutavan kiistämään väitteen ja kertomaan lisää asiasta.

Haastattelujen kulkua on mahdollista seurata myöhemminkin, koska suurin osa haastatteluista on nauhoitettu 1970-luvun kelanauhoille. Lisäksi ne litteroitiin tekstiksi, ainakin vastausten osalta.

Ottaessani haastattelutehtävän vastaan sain siihen varsin vähän koulutusta, vain yhden ainoan iltapäivän assistentti Pentikäisen johdolla. Osittain tästä ja osittain muista syistä oli haastattelijalla vaikeuksia – mm. pitkään tapahtunut 4-urainen nauhoitus, jonka korjaaminen vei runsaasti aikaa. Joitakin tästä johtuvia puutteita ja kömpelyyksiä lienee työhönkin jäänyt. (Esa Tuomaalan keruukertomus 1975.)

Välillä haastattelujen tekoa vaikeutti myös se, ettei joidenkin ikäihmistien asumuksissa ollut sähköä, ja haastattelujen tekoon tarkoitettua, ainoastaan sähköllä toiminutta nauhuria ei näin ollen voinut käyttää haastattelujen tallentamiseen (Kristiina Hakkaraisen keruukertomus 1974).

Haastattelut seurasivat melko tarkasti kyselyvihkoa. Haastattelijat huolehtivat siitä, että kyselyvihkossa esitetyt kysymykset tulivat kysytyiksi. Toisaalta haastattelutilanteessa kysymyksiä saatettiin tarkentaa ja toistaa. Välillä käytiin myös vapaampaa keskustelua aiheen tiimoilta. Tuomaalan litteroimista teksteistä voi havaita, että niissä hänen syntyperäisesti puhumansa perholainen Keski-Pohjanmaan murre on jonkin verran siirtynyt myös haastateltavien puheen litteraatioihin. Nauhalta kuunnella selviää, että todellisuudessa haastateltavat puhuivat pääosin kivijärveläisittäin savolaismurteella (murreraja sijaitsi suunnilleen Perhon ja Kivijärven välillä) (SKSÄ, KKA1, Kan-

nonkosken ja Kivijärven haastattelut). Siten haastattelijan oma tausta vaikutti joskus tälläkin tavalla muistitiedon tallentamiseen. Kaiken kaikkiaan paikalliset kerääjät tallensivat muistitietoa tiedostaen oman osuutensa keruuprosessissa ja heidän analyttisestä lähestymistavastaan on apua myös myöhemmän tutkimuksen kysymyksenasetteluille.

Etnografisen historian kirjoittamisen ja tulkinnan prosessi

Tutkimuskohteen ja tietyn tarkastelunäkökulman valinta ovat osa historioitsijan oman ajan yhteiskunnan ajankohtaista keskustelua. Tutkija määrittää oman paikkansa yhteiskunnassa tutkimusaiheensa rajaamisen myötä ja samalla hän valitsee myös yleisönsä. (Kalela 2000, 77.) Tutkimuksen rajaamisessa ja kysymyksenasettelussa on otettava huomioon se, mitä tarkoitusta varten aineisto on alun perin kerätty.

Kirkollisen kansanperinteen keruuaineisto on ”tietoisesti tuotettu” tutkimuksen lähde. Se ei ole dokumenttina syntynyt spontaanisti ihmisten muun toiminnan ja elämisen ohessa, vaan arkielämän eri vaiheissa karttuneiden muistojen ja muistitiedon kokoamiseksi on laadittu keruukysely ja organisoitu käytännön keruutyö. Yksittäinen kerääjä on toteuttanut keruun omalla alueellaan, valikoinut ne henkilöt, joiden muistot on tallennettu, ja sittemmin niistä on karttunut arkistoon sijoitettu lähdeaineisto, jota tutkijat voivat myöhemmin käyttää työssään. Ihmisen toiminnan myötä syntyneet asiakirjatkin on usein tuotettu tietoisesti, muttei niinkään arkistoja ja tutkimusta kuin arkielämää varten. Toimijat itse tai heidän edustajansa ovat voineet tarvittaessa palata tekemiinsä päätöksiin myöhemmin (esimerkiksi vuokrasopimukset, testamentit ja

avioliittotodistukset). Niinpä arkistoon tallennetun asiakirja- ja muistitietolähteen erilaisen syntyvän vuoksi myös niiden tulkintaprosessi on erilainen.

Tutkija ratkaisee kuitenkin aina omasta tutkimusprosessistaan käsin, muuttuuko sinänsä mykkä todistuskappale lähteeksi, joka puhuu menneisyyden tapahtumista ja ilmiöistä. Lähdekään ei puhu itsestään, vaan vasta sen jälkeen, kun tutkija on kysynyt siltä tutkimusaiheeseensa liittyviä (merkityksellisiä) kysymyksiä (Kalela 2000, 96). Tutkija siis päättää omakohtaisesti, mistä asioista haluaa saada lähteet puhumaan ja kertomaan.

Historioitsija tarkastelee aina jonkin yhteisön ja ihmisryhmän historiakuva (Kalela 2000, 78). Esimerkiksi kirkollisen kansanperinteen merkittävä lähdearvo on siinä, että muistitiedon avulla voi tavoittaa sellaisia kiinnostavia paikallisia arkielämän yksityiskohtia, joista ei muuten voisi saada tietoa. Näitä asioita ei ole niinkään tietoisesti kysytty keruuhetkellä, mutta informantit ovat kertoneet niistä muiden muistojen ohessa. Esimerkiksi eräs kyläläinen muistelee, kuinka maanviljelijä Lauri Vesterinen (ks. Vesterisestä myös Kotilainen 2013) rakennutti Riikka-laivansa, joka kuljetti väkeä kirkonkylään Kivijärveä pitkin muun muassa kirkkomatkoilla 1900-luvun alussa:

Se tehtiin ... ihan siinä omissa rannassa. -- Se laskettiin sitten vesille ja nehän lähti sitten sillä kokkeilemaan, ajelmaan, ja ne ajel niin pitkästi kun ne sillä pääs. Ja laiva lähti väkeä täyteen, niin paljon kun sopi, niin Vesterinen otti sitten sinne mukkaasa. Käytiin semmonen huvireissu, ensin kierrettiin siellä, kokeiltiin sitä laivaa. (SKSÄ, KKA1, Kivijärvi 9N.)

Eräs historiantutkimuksen perusoletuksista on se, ettei menneisyyteen koskaan voi palata sellaisenaan. Siitä on säilynyt vain epätäydellisiä todistuskappaleita, koska väistämättä

osa alkuperäislähteistä on aina hävinnyt ajan kuluessa, eikä kaikkia aikalaisten toiminnasta jääneitä jälkiä voida enää tarkastella. Niiden avulla ei ehkä voi tutkia kaikkia niitä ilmiöitä, joista on kiinnostunut, vaan lähteisiin jää tutkimustehtävän kannalta aukkoja ja katkoksia, jotka herättävät lisäkysymyksiä. Kuitenkin samaa teemaa koskevat useat eri haastattelut ja erilaiset kertojat täydentävät toistensa muistoja, ja haastattelujen lukeminen suhteessa toisiinsa tarjoaa arvokkaita vertailumahdollisuuksia. Aineistoa voi edelleen analysoida verraten sitä muihin lähteisiin, kuten keruukertomuksiin ja haastateltavia (tai haastattelijoita) koskeviin elämäkerrallisiin tietoihin.

Etnografista historiantutkimusta tekevä taas on vähintään kaksinkertaisen haasteen edessä, kun hän kohtaa nauhoitetut äänitteet tai litteroidun tekstin ja kirjoitetun keruukertomuksen. Miten hän voi kerääjän tallenteita tarkastelemalla päästä lähemmäs kertojien kokemuksia ja tehdä ”kenttätyötä” menneessä ajassa? Tekemällä saman rippikoulumatkan tai kirkkomatkan kuin kertojat maastoon tutustuen, havainnoimalla tutkittavan seurakunnan kirkkorakennusta (joka yleensä on vielä säilynyt) ja sen vanhaa esineistöä sisältä ja ulkoa käsin tai istumalla muutaman tunnin ajan paikoillaan kirkonpenkissä? Vieraillemalla pitäjäläisten kirkkomatkojen ”kortteeritalojen” piha-piirissä ja kulkemalla kirkonkylän raittia pitkin? Tämä kaikki tietysti elävöittäisi mukavasti tutkimusprosessia, mutta se ei ole välttämätöntä, sillä vastaavaa aikamatkailua voi ja tuleekin tapahtua myös tutkijan pään sisässä.

Menneisydessä lymyilevä historioitsijan kenttä materiaalistuu arkistoissa. Levittäessään arkistolähteet eteensä pöydälle tutkija on ”kentällä”, mutta se ei tule näin vaivattomasti hänen

luokseen materiaalistumalla menneisyydeksi sellaisenaan, vaan hänen on lähteiden kautta konstruoitava kenttensä käyttäen apuna aiempaa tutkimusta, alkuperäislähteitä koskevia tietojaan ja mielikuvitustaan, muodostaen erilaisia tutkimuskysymyksiä erilaisista näkökulmista ja kokeillen näin kentän potentiaalisia mahdollisuuksia tutkimuksen toteuttamiseksi. Siten kenttä on aina tutkijan itsensä rakentama, ja tulkintakehykset samoin kuin aikaan ja paikkaan sidoksissa olevat tiedonintressit muuttuvat tutkimuksen edetessä. Historiantutkija on aina jälkiviisas siten, että hän tietää yleensä pääpiirteittäin, mitä haastateltavien nuoruuden päivien jälkeen on tapahtunut, paitsi näiden omassa elämässä, niin koko yhteiskunnassa. Toisaalta hän ei voi siitä huolimatta palata menneisyyteen muuten kuin lähteiden avulla. Eli jossain mielessä hän on aina tämän ajallisen asetelman vanki.

Historiantutkijalle tutkimuskohde edustaa aina vierasta kulttuuria (Kalela 2000, 88). Vieraus syntyy ajallisesta etäisyydestä, silloinkin kun tutkitaan suomalaisen yhteiskunnan ilmiöitä ja esimerkiksi itselle tuttuja yhteisöjä, tai vaikkapa kotiseudun historiaa. Aikalaisten ajatusmaailma on kuitenkin ollut aivan toinen ja rakentunut usein hyvin erityyppisten arvojen ja toimintakäytäntöjen varaan, mitä kauemmas menneisyyteen tutkimuskohteen elämä tai toiminta sijoittuu. Koska kohde on vieras, lähteinä käytetyt todistuskappaleet on sijoitettava osaksi oman aikansa kulttuuria, jotta kävisi selville, mistä ilmiöistä jäljelle jääneitä jälkiä ne ovat (Kalela 2000, 99–100). Erityisen kiinnostavaa ajallisten etäisyyksien ja ajatusmaailmojen eroavaisuuksien pohdinta on silloin, kun muistitiedon kerännyt tai sitä tulkitseva henkilö on ollut itse aktiivinen osa tutkittavaa

yhteisöä ja sen kulttuuria. Ajallinen etäisyys keruuprosessista ja historiantutkijan tekemä arkistotyö muodostavat tutkimuksesta ”moninkertaista etnografiaa”, kun mukaan luetaan myös ne vaiheet, jolloin muistitiedon keruuhaastattelut on tehty ja varsinainen muistojen rakentuminen on tapahtunut kertojan mielessä elämäkokemuksen myötä. Lähteiden alkuperäisyyden ja toisaalta kerääjän tai tutkijan osuuden määrittelemineen on siksi haasteellista.

Historiantutkimuksen näkökulmasta arkistoon tallennettu kirkollinen kansanperinne on paitsi muistelijan tekemiä valintoja, rajauksia ja tulkintoja, myös kerääjän tekemää tulkintaa siitä, mitkä kysymykset olivat tärkeitä kyseisen yhteisön seurakunnallisen perinteen kannalta. Aineistonkeruu oli mitä suurimmassa määrin vuoropuhelua. Sillä oli aina vähintään kaksi eri tuottajaa, mutta kuinka saumattomasti he ymmärsivät toisiaan ja puhuivat yhteistä kieltä, kun edustivat jo lähtökohdaisesti eri sukupolvia? Joskus haastateltavia oli yhdellä kertaa kaksi, mikä teki haastattelusta vieläkin moniäänisemmän. Toisaalta nämä informantit saattoivat täydentää toistensa muistelu silloin, kun toinen heistä muisti vain joitakin yksityiskohtia kysytystä temasta ja toinen joitakin muita.

Kirkollisen kansanperinteen keruu tuo esille piirteitä myös haastatteluajankohdan eli 1970-luvun maaseutuyhteiskunnasta. Vuosisadan jälkipuoliskolla myös monet perinteisen maaseutuyhteisön itsestään selvään hierarkiaan liittyneet käsitteet olivat murroksessa, mikä jätti jälkensä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa syntyneiden informanttien maailmankuvaan.

– (haastateltava) ... ja sitten siinä ol palavelijoita, niin niitä lähti, piika ja renki sanottiin. Nythän ei saa, se on loukkaus nyt jos sanna, että piika, mutta semmosta sanna käytettiin. (SKSÄ, KKA1, Kivijärvi 11N.)

Toisaalta eräs haastateltava saattoi esimerkiksi kertoa hie-
man anteeksipyytävään sävyyn siitä, miten seurakuntalaiset
keskustelivat aiempina vuosikymmeninä kirkon palvelijoista.

- (haastattelija) Raakaa puhetta.
- (haastateltava) Raakaa puhetta, se ol keskuuessa, ei kirkossa, mutta keskuuessa. (SKSÄ, KKA1, Kivijärvi 10N.)

Muistitietoaineisto kertooikin yhtä aikaa paitsi haastattelu-
ajan, myös tarkasteltavan ajan aikaisesta historiakäsityksestä ja
maailmankuvasta.

Haastattelujen kieli ja puhuntatavat kuvaavat muun muas-
sa sitä, millä sanoin tutkittavan ajan paikallisyhteisöissä tehtiin
eroa herätysliikkeisiin kuuluneiden ja kuulumattomien välille.
Ne, jotka eivät kuuluneet herätysliikkeeseen, puhuivat ”usko-
vaisista”. Kirkkomatkoilla syrjäkyliltä saapunut väestö yöpyi
kortteeritaloissa. Pappilassakin oli yöpyjiä, mutta

siellä ol paremmin nuita, jotka ol uskovaisia, niin ne män pappilaan. Ne
ol het Rankan [kirkkoherra Krank³] vieraita, jotka ol kerran uskovaisia,
ne män aina sinne. (SKSÄ, KKA1, Kivijärvi 9N.)

Lisäksi vaikkapa ilmaukset ”ottaa siunaus vastaan”, ”paran-
nuksen tekeminen”, ”uskottomat”, ”uskovaisuus” ja ”kristilli-
syys” puolestaan olivat herätysliikkeisiin kuuluneiden, erityi-
sesti lestadiolaisuuden piiriin lukeutuneiden sanastoa (esim.
SKSÄ, KKA1, Kannonkoski 9N; Kinnula 2, 10N; Kivijärvi 5N,
14N, 16–17N).

Etnografista historiantutkimusta kirjoittaessa on hyödyllis-
tä pohtia sitä, mitä muistitietoaineisto ei kerro ja miksei kerro.
Edustaako se vain tiettyjen ryhmien historiaa? Onko aika kul-
lannut muistot tai halutaanko asiat muistaa (yhteisöllisesti) jol-

lakin tietyllä tavalla? Annetaanko menneisyydelle muistoissa sellaisia merkityksiä, jotka palvelevat enemmänkin nykyisyyden tavoitteita? Muistitiedon (lähde)kriittisessä arvioinnissa ei ole kyse niinkään siitä, kuinka ”totuudenmukaista” tieto on ja muistaako informantti asiat oikein vain väärin, sillä historiallinen totuus on aina suhteellista. Se, mikä on jollekulle totta, voi jollekin toiselle aikalaiselle olla vääristymää ja virheellinen tulkinta ajan tapahtumista. Jokainen tarkastelee maailmaa omista lähtökohdistaan käsin ja muistaa itselleen tai yhteisölleen merkityksellisiä asioita. Siksi onkin tärkeämpää kysyä, miksi jotakin tulkintaa tapahtumien kulusta pidetään totuudenmukaisena jossakin tietyssä yhteisössä tai kulttuurissa. (Ks. myös Kalela 2000, 90–91, 158–161; Kalela 2006, 75; Portelli 2006[2002], 55–57.)

Tutkimusnäkökulman rajaamiseen ei vaikuta ainoastaan se, tutkiiko itselleen tuttua vai vierasta yhteisöä, vaan myös tutkijan omalla elämäkokemuksella ja hänelle karttuneella tietämyksellä on merkitystä siinä, mihin asioihin hän tutkimuksessaan kiinnittää huomiota ja miten taitavasti hän (tai haastattelija, jos haastattelun toteuttaja on eri henkilö kuin tutkija) kysymyksensä asettaa (Dyck 2000, 36). Kirkollista kansanperinnettä kerännyt Esa Tuomaala osasi kysyä haastateltaviltaan esimerkiksi jumalanpalveluksen etenemisestä, seurakunnan osallistumisesta siihen ja kastekäytännöistä yksityiskohtaisiakin tietoja, koska hän oli itse teologi ja kiinnostunut kirkollisten tapojen historiasta ja muutoksesta. Elämäkokemus ja tahdikkaus tulivat esille, kun esimerkiksi iäkäs haastateltava ei muistanut tarkempia yksityiskohtia kysytystä asiasta. Tuomaala pelasti tilanteen toteamalla: ”kun en minä ainakaan muistas nuin pitkältä

ajalta” (SKSÄ, KKA1, Kivijärvi 9N). Taitava kerääjä voikin auttaa tekemällään kenttätöyllä aineistoa myöhemmin analysoivaa tutkijaa, olemalla osittain ikään kuin tutkimusavustaja tai jopa kansatutkija koko tutkimusprosessissa.

Miten maaseudun kirkolliseen kansanperinteeseen liittyvät muistot muuttuvat, ennen kuin ne tulevat osaksi julkaistua tutkimustekstiä? Tiedon kerääjä toimii välittäjänä tutkimuskohteen ja siitä tuotetun arkistoaineiston välillä. Historiantutkimuksen näkökulmasta tähän kytkeytyy useita haasteita. Tutkijan on perehdyttävä seikkaperäisesti lähteiden syntyprosessiin ja niiden tallentamisen tapaan. On keskeistä tarkastella sitä, miten eri tavalla haastattelija havainnoi perinnettä silloin, jos hän on vain ulkopuolinen tarkkailija, kuin jos hän asuu ja elää tutkittavassa yhteisössä. Aineiston kerääjän tai myöhemmän tutkijan oma kulttuuri(sidonnaisuus) saattaa estää havaitsemasta huomionarvoisia seikkoja, mutta toisaalta se voi merkittävällä tavalla auttaa häntä tunnistamaan kerronnan risiiritäisyyksiä. Lisäksi on hyvä pohtia, miten keruun tuloksiin vaikutti, jos kerääjä oli paikallisesti tunnettu henkilö tai merkittävässä asemassa yhteisössään, kuten kirkkoherra tai vahvan herätysliikkeen johtohahmoja. Voitiinko hänen kysymyksiinsä vastata toisinaan siten, millaisia vastauksia hänen oletettiin odottavan saavansa vastaukseksi? Tällöin kerääjältä vaadittiin erityistä tarkkaavaisuutta siinä, miten hän tallensi muistot ja arvioi niitä kriittisesti. Esimerkiksi Esa Tuomaala toimi tässä suhteessa esimerkillisen huolellisesti.

Kirkollisen kansanperinteen keruiden yhteydessä yleensä yhden haastattelukerran eli keskustelutuokion perusteella kahden tai useamman henkilön vuorovaikutuksen kautta tallen-

nettu muistitieto ei ole niin suuressa määrin kertojan henkilökohtaisen tai omakohtaisen ajattelun ohjaamaa, kuin jos kertoja olisi itse tallentanut muistonsa kirjoitettuun muotoon. Tuolloin muistelijat itse karsii ja rajaa kirjoittamaansa, ja muokkaa muistojen sisältöä koskevaa tekstiä enemmän oman mielensä mukaan useita kertoja ennen sen tallentamista. Agraari perinne on kuitenkin aina ollut luonteeltaan voimakkaasti yhteisöllistä (Kalela 2000, 38). Se ei ilmennä vain yksittäisen henkilön kokemuksia, vaan kuvaa laajemminkin aikalaisten käsityksiä ja maailmankuvaa, ja on siksi erityisen hyvä lähde etnografiselle historialliselle analyysille, koska muutaman informantin muistojen avulla voi tehdä johtopäätöksiä maaseudun väestön toimintatavoista laajemminkin silloin, kun muistitietoa käytetään historiantutkimuksen lähteenä yhdistettyinä muiden lähteiden sisältämiin tietoihin. Esimerkiksi kirkollisen kansanperinteen kertojat edustivat suuressa määrin omaa sukupolveaan ja maaseudulla melko yhtenäisesti myös samaa sosiaaliryhmää, maataloudesta elantonsa saanutta väestönosaa. Muistoissa korostui lisäksi keruukäytännöistä johtuen kertojien korkean iän vaikutus. He kertoivat sellaisista seikoista, joihin olivat kiinnittäneet nuoruudessaan niin erityisellä tavalla huomiota, että muistivat ne vielä ikäihmissinä.

Etnografisen menetelmän käyttömahdollisuudet

historiantutkimuksessa

Kenen muistoista ja tiedoista kirkollisen kansanperinteen aineistoissa oikein on kyse? Keruuvihkon laatija määrittä raamit, haastattelija loi kerrontatilanteen puitteet, ja haastateltava päätti, kuinka paljon halusi elämästään paljastaa sitä tarkasteleville

kerääjille ja tutkijoille. Muistitiedon kerääjät toimivat ja elivät jokapäiväistä elämäänsä keskellä sitä yhteisöä, jonka menneisyyttä tallensivat yhdessä informanttiansa kanssa. Etnografinen muistitieto syntyi vuoropuheluna kertojan ja haastattelijan välillä. Tässä toisen ymmärtäminen oli avainasemassa. Keruutilanteessa solmittiin ikään kuin kerääjän ja kertojan välinen sanaton sopimus: näitä asioita käsitellään, toisia ei käydä läpi syvemmin. Haastattelija tulkitsee haastateltavan äänenpainoja ja ilmeitä ja eleitä, kysyi varovasti jostakin aiheesta, mutta keskustelu ei edennyt, mikäli haastateltava siirtyi toiseen aiheeseen, ei halunnut muistella tai ei muistanut kyseisestä asiasta enempää. Näistä kaikista kohteliaista eleistä, epäröinneistä ja asenteista tiedon keräämisen prosessia kohtaan historioitsija tietää vain sen verran kuin hänelle on arkistoon tallennetuissa dokumenteissa paljastettu.

Muistitiedon käyttö etnografisen historian tutkimuksen lähteenä edellyttää tutkijalta tarkkaa ja kriittistä tapaa analysoida aineistoaan. Esimerkkiaineistoni kerääjillä oli paikallistunte-musta, joiden avulla he arvioivat haastateltaviaan. Tutkija ei voi enää tutustua henkilökohtaisesti informantteihinsa, vaan hänen on perehdyttävä henkilöiden luonteeseen ja toimintaan käytössään olevien dokumenttien kautta, ja lisäksi ristiinvalotettava niitä muiden, täydentävien elämäkerrallisten lähteiden avulla. Toisaalta esimerkiksi kansanperinteen keruun huolellinen suunnittelu ja toteutus mahdollistavat sen, että myöhemmin aineistoja käyttävä tutkija voi varsin vaivattomasti tehdä eri seurakuntien välillä vertailuja keskenään yhteismitallisten aineistojen välillä. Tällä tavoin on mahdollista havaita mahdollisia alueellisia kulttuurieroja kirkollisissa tavoissa.

Lopuksi voi tehdä kaikkein tärkeimmän päätelmän: etnografista tutkimusta tehdessään myös historiantutkijan on tiedostettava osallisuutensa ”kentän” muodostamiseen, eli hän on aktiivinen toimija tutkimusprosessissa ja osaltaan vastuussa siitä, miten prosessin aikana tehdyt valinnat vaikuttavat tutkimuksen suuntaan. Varsin merkittävä osa muistitiedon etnografista keräämistä on ollut sen tallentaminen nauhoituksiksi tai teksteiksi, koska samalla on tapahtunut tietoa koskevaa rajausta ja tulkintaa. Ne muistot, joista tämä on halunnut kertoa valitsemastaan näkökulmasta, ovat saaneet pysyvemmän muodon. Muistelija on siis asettanut aineistolle ensimmäiset rajat. Kerääjä taas on tehnyt jo aineistoa tallentaessaan oman pienoistutkimuksensa taustoittamalla, koostamalla, karsimalla ja rajaamalla muistitietoa, tehden johtopäätöksiä ja synteesejä keräämistään muistoista ja niiden suhteesta tarkasteltavana olevaan teemaan.

Historiantutkija on usein vasta kolmas muistitiedon tuloksija muistelijan ja kerääjän jälkeen. Siten etnografinen historiantutkimus on tulosta monikerroksisesta muistojen keräämisen, tallentamisen ja analysoinnin jatkumosta. Se koostuu kuitenkin ajallisesti peräkkäisistä vaiheista, jolloin muistelija, kerääjä ja tutkija eivät välttämättä voi käydä vastavuoroista dialogia keskenään, eikä muistelijalta tai kerääjältä voi enää hakea vahvistusta tulkintoihin lisähaastattelujen avulla. Muistitiedon äärellä historiantutkijan on hyvä muistaa, että hänellä on tästä huolimatta oma vastuunalainen paikkansa etnografisessa tutkimusprosessissa. Hänen tehtävänä on erottaa aineistosta keruun laatijan, yksittäisen kertojan, yhteisön, kerääjän ja kaikkien näiden oman aikakauden yhteiskunnan ja kulttuurin

äänet, ja nivoa ne yhdeksi, kaikkien eri tahojen näkökulmat mahdollisimman kattavasti huomioivaksi kertomukseksi, osaksi kirjoitettua historiaa.

LÄHTEET

Arkistomaineisto

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto, Äänitearkisto (SKSÄ), Helsinki
Kirkollisen kansanperinteen arkisto (KKA)
Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely (kysely nro 1):
Kannonkoski (haastattelija Esa Tuomaala 1975)
Kinnula (haastattelija Kristiina Hakkarainen 1974)
Kivijärvi (haastattelija Esa Tuomaala 1975)

Muu aineisto

Murtorinne, Eino 1986. *Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely*. 3. muuttumaton painos. Helsinki: Helsingin yliopiston Suomen kirkkohistorian laitos.

Kirjallisuus

Connerton, Paul, 1989. *How societies remember*. Themes in the Social Sciences. Cambridge: Cambridge University Press.
Dyck, Noel 1999. Home field advantage? Exploring the social construction of children's sports. – Amit, Verden (ed.) *Constructing the field: ethnographic fieldwork in the contemporary world*, 32–53. London – New York: Routledge.
Eriksen, Thomas Hylland 2004. *Toista maata? Johdatus antropologiaan*. Helsinki: Gaudeamus.
Fentress, James & Wickham, Chris 1992. *Social Memory. New perspectives on the past*. Oxford: Blackwell.
Ginzburg, Carlo 1992[1986]. *Clues, Myths, and the Historical Method*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
Halbwachs, Maurice 1980. *The collective memory*. Harper colophon books. New York: Harper & Row.
Huttunen, Laura 2010. Tiheä kontekstointi: haastattelu osana etnografista tutkimusta. – Ruusuvoori, Johanna, Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.), *Haastattelun analyysi*, 39–63. Tampere: Vastapaino.
Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2003. Kentällä kansanrunousarkistossa. – Laaksonen, Pekka, Knuuttila, Pekka & Piela, Ulla (toim.) *Tutkijat kentällä*. Kalevalaseuran vuosikirja 82, 291–303. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Kalela, Jorma 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Hanki ja jää. Helsinki: Gaudeamus.
- Kalela, Jorma 2006. Muistitiedon näkökulma historiaan. – Fingerroos, Outi ym. (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, 67–92. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korkiakangas, Pirjo 2006. Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. – Fingerroos, Outi et al. (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, 120–144. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kotilainen, Sofia 2008. *Suvun nimissä. Nimenannon käytännöt Sisä-Suomessa 1700-luvun alusta 1950-luvulle*. Bibliotheca Historica 120. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kotilainen, Sofia 2010a. Sodan äänet ja niiden jälkikaiku siviiliväestön mielissä: kuinka tulkita 1900-luvulla tallennettua muistitietoaineistoa Suomen sodan kokemuksista. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2010, 304–315.
- Kotilainen, Sofia 2010b. Lokalsamhället och minnena av finska kriget. Det senare politiska utnyttjandet av erfarenheterna från krisåren. *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2010 (95), (Finska kriget och lokalsamhället), 471–509.
- Kotilainen, Sofia 2013. From religious instruction to school education: elementary education and the significance of ambulatory schools in rural Finland at the end of the 19th century. – Buchardt, Mette, Markkola, Pirjo & Valtonen, Heli (eds.), *Education, state and citizenship*, 114–137. NordWel Studies in Historical Welfare State Research 4. Helsinki: The Nordic Centre of Excellence NordWel.
- Kurki, Tuulikki 2002. *Heikki Meriläinen ja keskusteluja kansanperinteestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 880. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mannheim, Karl 1959[1952]. The Problem of Generations. – Mannheim, Karl, *Essays on the Sociology of Knowledge*, 276–322. London: Routledge & Kegan Paul.
- Mikkola, Kati 2009. *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1251, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Portelli, Alessandro 2006. Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? – Fingerroos, Outi et al. (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, 49–64. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ruotsala, Helena 2005. Matkoja, muistoja, mielikuvia – kansatieteilijä kentällä. – Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.), *Polkuja etnologian menetelmiin*, 45–76. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) 2005. *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino.
- Tuomaala, Saara 1986. Kivijärven seurakunnan elämää. – Peltonen, Martti

(toim.), *Kivijärven kirja*. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan kotiseutusarja N:o 23, 305–374. Kivijärvi: Kivijärven kunta ja seurakunta.

Viitteet

- 1 Kirkollinen kansanperinne on tallennettu litteraatioiksi ja osin myös nauhoitteina kansanrunousarkiston äänitearkistoon (SKSÄ). Kirkollisen kansanperinteen arkisto (KKA), Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely (kysely nro 1): Kannonkoski (haastattelija Esa Tuomaala 1975), Kinnula (haastattelija Kristiina Hakkarainen 1974) ja Kivijärvi (haastattelija Esa Tuomaala 1975).
- 2 Muistitietotutkimus on yleensä hyvin monitieteistä, ja historiantutkimus voi hyödyntää monia lähitieteiden lähestymistapoja. Esim. Kalela on määritellyt tarkemmin muistitiedon asemaa lähteenä historiantutkimuksessa. Kalela 2006. Muistitiedon käsitteestä etnologia-tieteissä vrt. Korkiakangas 2006.
- 3 Krank kuului myös lestadiolaiseen herätysliikkeeseen. Tuomaala S 1986, 322.